

Az értelmezés változatai

Örkény István: *„Meddig él egy fa?”*

Témaválasztásom célja, hogy választ kapjak arra a kérdésre: miért olvas(s)unk szépirodalmat? Mire tanítja az irodalom a diákokat? Azt vizsgáltam, mi célt szolgál az olvasás és mit jelent az irodalmi szövegértés. Az irodalomtudomány szemszögén kívül a szociológia, a pszichológia és a pedagógia nézőpontjainak a bemutatására is vállalkoztam.

Mit ér az olvasás, az olvasó ember? – tették fel a kérdést olvasáskutatással foglalkozó szakemberek. A különböző olvasói magatartásokat vizsgálták, hogy ki mennyit, mit és hogyan olvas, s vetették mindezt egybe azzal, hogy milyen értékeket preferálnak a nem olvasók, az aktív olvasók, a csak szórakoztatói attitűddel olvasók, illetve az értékesebb műveket is kedvelő olvasók. Az előfeltevések szerint bizonyos értékek vállalása határozott és pozitív kapcsolatban áll az olvasói magatartással. „Az aktív olvasó társadalmilag nem elhanyagolható értékeket hordoz: harmonikus személyiséggel, kreativitással, a kultúrára való nyitottsággal rendelkezik.” (Rohály, 2002. 114.) E három érték mellett az olvasás identitást erősítő szerepét is kiemelik a kutatók. *Pataki Ferenc* (Gereben, 2001. 53.) szerint az identitás kialakulását és fejlődését a narratívumok pozitív irányban segíthetik elő.

A választ maguktól az olvasóktól kaptam meg, hiszen egy nem reprezentatív mintán közvetlenül is vizsgáltam a szövegértelmezéseket. A szakirodalomból megismerteket empirikusan is szerettem volna igazolni. Ehhez a kutatáshoz munkámban Örkény István *„Meddig él egy fa?”* című novelláját használtam. Megállapításaimat a vonatkozó szakirodalom és a diákok válaszai alapján fogalmaztam meg. A szakirodalom áttekintést nyújtott a téma több szempontból való megközelítéséhez, a diákok közreműködése pedig lehetőséget adott a szövegértelmezés közben zajló folyamatok megfigyelésére. Tisztában voltam azzal, hogy a mintából nem vonhatok le általános tapasztalatokat – a célom nem is ez volt –, csupán egy olvasásszociológiai kutatás megismerésére és megisméltetésére vállalkoztam. Megisméltetésére, ugyanis *Fogarassy Miklós és Kamarás István* (1981) ugyanezzel az írással (és *Sánta Ferenc* *„Nácik”* című novellájával) végzett olvasásszociológiai kutatásokat 1974-ben. A 14–18 évesek szövegértelmezésére lévén kíváncsi, felmérésemben az életkor szerinti összehasonlítás kapott nagyobb hangsúlyt. A korábbi kutatás két magyar novella olvasói fogadtatását és befogadását vizsgálta, én ugyannerre tettem kísérletet egy novellán keresztül.

A tanulói szövegértés vizsgálatához 15 kérdésből álló kérdőívet használtam. Az 1–4. kérdéseket az 1974-es kutatás kérdőívéből vettem át (*Fogarassy és Kamarás*, 1981. 173–176.), hogy eredményeimet össze tudjam hasonlítani a korábbi kutatás adataival. A kérdőívet ezen kívül kiegészítettem még tíz nyitott kérdéssel. Ezt azért tartottam fontosnak, mert az 1–4. kérdések a novella egészére kérdeznak rá, s én kíváncsi voltam a részletek, egyes cselekedetek magyarázatára is. A 14. kérdést a Matura Klasszikusok sorozat elemző részéből vettem át, mert kellően találónak és felhívónak tartottam a megfogalmazását. (*Reményi – Tarján*, 1996. 33.)

A vizsgálat mintája

A Váci Madách Imre Gimnázium három osztályában végeztem a felmérést 2002. április 17-én és 18-án. Három korosztályt választottam ki az értelmezési mintázatok megfigyelésére. A kilencedik és a tizenkettedik évfolyamot, hogy a középiskolát kezdő és a gimnázium befejezéséhez közeledő diákok értelmezéseit összehasonlíthassam. A tizenegyedik évfolyamot azért választottam, hogy pontosan egybe tudjam vetni az 1974-ben végzett kutatás eredményeivel. Hiszen Fogarassy Miklós és Kamarás István a kutatást 17 éves tanulók körében végezték. Összesen 83 tanulóval vettem fel a kérdőívet, ebből 32 a kilencedik, 26 a tizenegyedik és 25 a tizenkettedik évfolyamon tanul. A nemi eloszlás a következőképpen alakult: 52 lány és 31 fiú. Szüleik legmagasabb iskolai végzettsége legnagyobb százalékban érettségi (46 százalék), szintén nagy százalékban felsőfokú végzettségű (36 százalék), csak néhány diák szülei szakmunkás végzettségűek (7 százalék). Többen nem válaszoltak a szülő iskolai végzettségére vonatkozó kérdésre (11 százalék). Az összehasonlítás érdekében azonos orientáltságú osztályokat mértem fel, mind a három magyar-történelem tagozatos osztály.

A kutatás célja

Kutatásuk célját Fogarassyék a következőképpen fogalmazták meg: „A művek és középiskolás olvasóink találkozásának eredménye érdekelt. Elsősorban az, mit éreznek a művek elolvasása közben, hogyan értékelik, és hogyan értelmezik őket.” (*Fogarassy – Kamarás*, 1981. 10.)

Céljaim – mivel egy kutatás újrafelvételéről van szó – egybevágtak a korábbi kutatás céljaival. Elsősorban azt szerettem volna bizonyítani, mennyiben igaz az állítás: ahány olvasó, annyi olvasat, s vajon a 14–18 évesek szövegértelmezései mennyiben térnek el a kanonikus értelmezésektől. Egyrészt tehát érdekelt, hogy a majd' harminc évvel ezelőtti kutatás eredményei mennyiben egyeznek, illetve térnek el az általam végzett felméréstől, másrészt szerettem volna nyomon követni a középiskolában néhány év alatt lezajló nagy változások hatását, befolyását a szövegértelmezésre.

Előfeltevések

Több hipotézissel, megválaszolatlan kérdéssel indultam neki a kutatásnak. Az alábbi kérdésekre kerestem a választ, bár nem zártam ki annak a lehetőségét sem, hogy olyan új érdekességek, összefüggések kerülhetnek elő, amelyekkel előfeltevéseimben nem számoltam. A fő vizsgálati kérdések a következők voltak:

– Hogyan változik a szöveg megértése, a szövegértelmezés mintázata a középiskola kezdetétől a középiskola befejezéséig, vagyis 14-től 18 éves korig?

– Mennyiben tér el a kanonikus értelmezés a diákok értelmezésétől? Úgy gondoltam, a diákok is megsejthetik a novella értelmezésének legmélyebb szintjeit, hiszen ennek a szövegnek a megértése nem igényel irodalomtörténeti, irodalomelméleti ismereteket. Természetesen ezen ismeretek segíthetik, árnyaltabbá tehetik a megértést, de úgy gondoltam, az Örkény-próza ismerete nélkül is eljuthat az üzenet az olvasókhoz.

– Milyen hasonlóságok és milyen különbségek fedezhetők fel a két kutatás eredményei között?

– Alapvetően értik vagy félreértik a tanulók a novellát?

– Eltérőek-e a fiúk és a lányok olvasási szokásai e novella mintája alapján?

– Mennyiben helytálló a megállapítás: ahány olvasó, annyi olvasat?

Meg kell említenem az iskola torzító erejét is. Az iskola, különösen az irodalomóra mindig értéket közvetít, mindig értékes irodalmi szövegekkel foglalkozik, valószínűleg erre sem

tekintenek másképpen. Ez is befolyásolhatja a novella értelmezését. A kérdőív kitöltése előtti instrukciókban ezért fontosnak tartottam hangsúlyozni, hogy bármit szabad írni. Remélem, hogy az anonimitás kellő szabadságot ad a negatív vélemények kifejtésére is.

A novella „kanonikus” értelmezései

Örkény novellája először 1966-ban jelent meg, a „Jeruzsálem hercegnője” című kötetben. A novella legközelebb 1968-ban az egypercesek önálló kötetében jelenik meg, bár kissé „kilóg a sorból”. Meglehetősen hosszúnak számít a többi egyperces között, de szűkszavúságával, tartalmi rejtettséggel beleillik a kötetbe. 1976-ban már az író önálló novelláskötetének a címét is ez a novella adja, s utólag ki is veszi az egypercesek közül.

A korabeli kritika az egész kötetet foglalkozik, de találunk – igaz, csak egy-egy mondat elejéig – reflexiókat konkrétan erre a novellára is. *Galsai Pongrác* (1967) a favásárlás jelentőségét a „valamit” hagyni magunk után motívumban látja. „A nagybeteg, gyermektelen asszony egy öreg hársat vásárol, hogy ily módon utódot hagyjon maga után.” – mondja *Galsai*. (1967. 1164.) *Bodnár György* (1966) a magány megjelenítésére helyezi a hangsúlyt, azt mondja, hogy a novella „asszonyalakja a magány leplezetlen szimbóluma”. (*Bodnár*, 1966. 53.) Emellett ő is kiemeli a favásárlásnak azt a szerepét, hogy őhozzá – mármint az asszonyhoz – is tartozzon valaki.

A feldolgozás nyomán az derült ki, hogy egy szövegen keresztül megélhető, megérthető a magány, a halál ténye. Amit Bettelheim a mesékről állít – miszerint a mesék a gyermekkori félelmek, szorongások tudatos megélésének engednek teret –, az Örkény-novella kapcsán is megfogalmazható. A serdülőkori magány érzését a novella helyettük fogalmazza meg.

Meddig él egy fa? – kérdezi a cím. A fa szimbólum. Az olvasóban nagy valószínűséggel tudatosan vagy tudattalanul felsejlik a fa szimbolikája, hiszen a legtöbb jelkép a köztudatban él, értelmezésük kézenfekvő.

A fa alapvetően az életerő, az öröklét szimbóluma. Gyermek születésekor is szokás a faültetés, így a fa növekedése az életerőre, az erősödésre utal, a kiszáradás viszont a halál jele. A fa-gyermek párhuzamra a novellában is többször találunk félig rejtett utalást. Talán az egyik legszebb a kiválasztott hársra vonatkozik, amely „karcú törzű, egyenes növésű példány volt, mint egy

életrevaló, izmos, de nem nagyon szép kamasz”. Az ősz hajú asszony távozása előtt egymás után közvetlenül rákérdez Bánné várt gyermekének a fejlődésére és párhuzamosan a fa élethosszára: „Megmozdult már? Meddig él egy hárs?” – kérdezi az asszony.

A fának kozmikus jelentése is van, a mitológiákban gyakori motívum mint az alvilág és az égi szféra összekötője. Gyökereivel a földbe hatol, törzse e világban él, koronája, ágai pedig az égi szféra felé nyúlnak. „A sámánizmusban az ég és föld közötti kapcsolattartás eszköze. A sámánfa a sámán lelkét is szimbolizálja, addig él, ameddig a sámán”. (*Pál József – Újvári Edit*, 2001) A novellában a favásárlás, a fában való továbbélés szintén e szimbólum jelentésköréhez kapcsolható.

Érdekes a hársfát is közelebről megnézni. A hárs „női princípium, a báj, a boldogság kifejezője. Szív alakú levele révén a barátság, a szeretet, a szerelem jelképe”. (*Pál József – Újvári Edit*, 2001. 200.) Ez is alátámasztja az ősz hajú asszony és a fa párhuzamát, a hárs mint az ősz hajú asszony magányának a megjelenítése. A hársához kapcsolt pozitív jelentéstartalmak, mint boldogság, szeretet pedig az értékátörökítés, a valami értékeset, maradandót hagyni magunk után gondolatát erősítik meg.

A cselekmény felépítése a „párhuzamos ellentétezésre” épül. (*Fogarassy – Kamarás*, 1981) Figyelmesen végigolvasva a novellát számos példát találunk erre. A legszembetűnőbb Bánné és az őszülő asszony alakja. Míg az ifjú asszony gyermeket vár, az idősebb

asszony méhében élet helyett daganat nő. Külsőjük is a fiatalság, életrevalóság és az elmúlás ellentétét mutatja. Bánnét étellel teli asszonyként látjuk, kerek mozdulatai magára vonják az ember tekintetét. „Étellel teli”, olvashatjuk, s ez kétszeresen is az életet idézi, mert fiatalos, mozgékony, s átvitt értelemben a gyermek várása is étellel telivé teszi az asszonyt. Pár sorral feljebb egy erejevesztett, túlpúderozott asszonyt látunk, egy leépülőfélben lévő nőt, akit az elbeszélő omladozó vakolathoz hasonlít. Érzelmet nem mutat, bár ez nem jelenti azt, hogy valójában nem volnának érzelmei. Lehet, hogy éppen tele van érzelmekkel, csak elrejt, mint ahogyan a púder is elfedi a valós, akár nem tökéletes arcot. A festett arcú bohóc mögött megbújó ember igazi érzelmeit sem látjuk, csak a rajzolt, nem valódi érzelmeiket. Bánné mozdulatait az író egy táncosnő mozgásához hasonlítja, míg az idegen asszonyt bohóchoz, aki könnyek nélkül sír. Mindkét alak színpadon szerepel, de míg a táncosnőhöz finom, kecses, csodált jelenséget társítunk, addig a beslisztezett arcú bohócot inkább szánjuk.

A párbeszéddek rövidek, lényegretörőek, nincs semmi udvariaskodás a két nő között. Fel-tűnő a sok rövid kérdés és válasz, a sok ismétlés. Az egész szövegen uralkodik a párbeszé-des forma. A beszélgetések ilyen formájú tolmácsolása teszi nagyon tömörre, szűkszavúvá a novellát. Aki meg akarja fejteni az értelmét, kénytelen ezekre a tömör megnyilatkozásokra odafigyelni. Örkeny takarékos a szóval, az olvasó képzeletére bizza a kiegészítést.

A tanulói értelmezések

A válaszok elemzése előtt felmerülhet a kérdés, mennyiben várható válasz a diákoktól, mennyire érinti meg őket a novella témája. *Józsa Péter (Fogarassy – Kamarás, 1981. 101.)* szerint azok válaszolnak egy novella kihívásaira, akik úgy érzik, hogy a mű róluk szól. Ennek három feltételét adja meg. Fontos, hogy az olvasó és a mű világa hasonlítson egymásra, mert csak ekkor tarthatja fontosnak az olvasó az író üzenetét. Szükség van arra is, hogy az olvasó felismerje ezt a kapcsolatot a két világ között. A harmadik feltétel pedig az értelmezéshez elengedhetetlen nyelvismeret, kódismeret. Elsősorban az olvasó aktivitásától függ, meddig hatol be a mű világába, s az elsősorban értékrendjétől függ, hogy melyik értelmezést választja a lehetséges értelmezések tartományából. A novella központi témája az elmúlás, melyről azt gondolhatnánk, hogy nem talál kellő érdeklődésre a fiatal olvasók körében, mégis, a feldolgozás nyomán az derült ki, hogy egy szövegen keresztül megélhető, megérthető a magány, a halál ténye. Amit *Bettelheim* a mesékről állít – miszerint a mesék a gyermekkori félelmek, szorongások tudatos megélésének engednek teret –, az Örkeny-novella kapcsán is megfogalmazható. A serdülőkori magány érzését a novella helyettük fogalmazza meg.

Az alábbiakban a kérdőív bizonyos kérdéseit kiemelve mutatom be a tanulói értelmezéseket. A válaszokat alapvetően két szemszögből vizsgáltam, egyrészt csoportosítani fogom életkor szerint, másrészt – a fiúk kisebb létszáma miatt, csupán ahol ez lehetséges – nemek szerint.

A novella történeti síkon egy különös favásárlásról szól, melynek cselekménye egy mondatban összefoglalható: Bánék kertészetébe érkezik egy hóbortos asszony s vásárol egy 15 éves hársfát, amelyért gondozási díjat is fizet. Mégsem mondhatjuk, hogy csak ennyiről szólna a történet, hiszen figyelmesen olvasva feltűnik a rengeteg utalás, illetve az asszony és a fa közti párhuzam. A tanulói szövegértelmezéseket vizsgálva elsősorban kíváncsi voltam arra, hogy történeti síkon értik-e a novellát, másodsorban pedig arra, hogy milyen jelentéseket rendelnek a történethez, mennyit sejtene meg ebből a kódolt üzenetből.

„Mit akart az író az olvasóval közölni?” (1. és 4. kérdés)

Az értelmezés mélységét vizsgálva az első kérdésre adott válaszokat besoroltam a Fogarassy és Kamarás által is használt értelmezési szintek valamelyikébe. Az öt össze-

foglaló kategória a Gereben és munkatársai által felállított osztályozás, ezek röviden a következők:

Az első fokozathoz tartoznak a pusztán történet elmondására épülő elemzések, illetve az alaptörténetet is félreértő rossz értelmezések.

A második szinten a tényleges, de nem lényeges mozzanatok (például a háború) mentén történő elemzések, illetve a félreértelmező általánosítások állnak.

A harmadik szintre sorolták azt a fajta leírást, amely valamennyi lényeges mozzanatot felsorakoztat, azonban semmi elrendezést nem mutat. Ezen kívül egy lényeges szál csonka megfogalmazását is ide sorolják.

A negyedik szintre tartoznak a mű lényegére utaló, de elnagyolt elvonatkoztatások, illetve egy lényeges szál eredeti megfogalmazásban való kiemelése.

Az ötödik szint már az összefüggések felismerését, a különböző motívumok elvontan való együttlítását feltételezi.

Nehéz volt eldönteni a kérdőív által behatárolt válaszokról, hogy melyik szinten is áll az értelmezés, de az anyag feldolgozásához szükség volt egy előre felállított rendszerre, s én igyekeztem követni a Fogarassyék által használt osztályozást. Bár minden válasz önmagában is értékes, szükségesnek tartottam bizonyos válaszokról kijelenteni, hogy írója félreérti vagy nem teljesen érti a szöveget. A viszonyítás alapja maga a novella szövege, ezért is volt szükség a kanonikusnak mondott értelmezés felállítására.

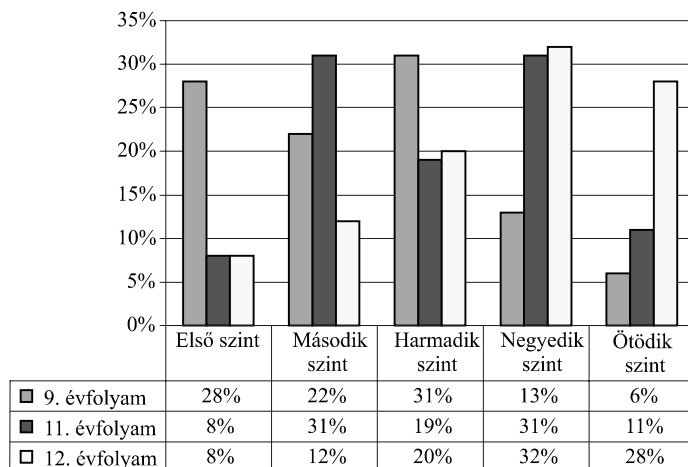
A könyv szerzői, Fogarassy és Kamarás önkritikusan vallják, hogy ennek a kérdésnek a megfogalmazása nem a legszerencsésebb, mert egyszerre kérdez rá a mű tartalmára és értelmére, s ezáltal nem egyértelmű a feladat. Viszont helyzeténél fogva – közvetlenül a novella szövege után következik – az első reflexiók, gondolatok rögzítésére kiválóan alkalmas. Az általam felvett válaszokból az is megállapítható, hogy kellően felhívó a kérdés, hiszen a diákok – pár kérdőívet leszámítva – remek, frappáns megfogalmazásokat adtak a novella értelmére. Az erre a kérdésre adott válaszok voltak a leginkább értékelhetőek. (1. 2. ábra)

Az eredményeket összesítve megállapítható, hogy a tanulók viszonylag kis százaléka (14%) jutott el a legteljesebb megértés szintjére. A nemek közti megoszlást figyelve (2. táblázat) a lányok fölénye meglehetősen nagy, de ebben valószínűleg az is nagy szerepet játszik, hogy a fiú populáció nagy része a 14 évesek közül került ki, míg a 17 és 18 évesek nagy többsége lány.

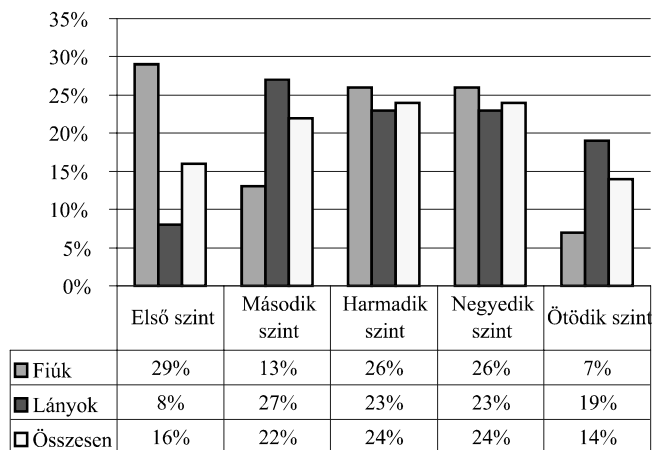
A kor szerinti megoszlás valamivel realisabb képet nyújthat. Az 1. táblázat adatait értelmezve egyértelműen megállapítható, hogy az életkor előrehaladtával nő a megértések, illetve csökken a félreértések, nem értések száma. Emellett fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy bár a megoszlás szerint a 14 évesek nagy többsége nem jutott el az 5. szintig, akadnak olyan értelmezések is köztük, melyek színvonala a 18 évesekével vetekszik.

De beszéljenek helyettem maguk a diákok, az alábbiakban pár példát mutatok be a különböző értelmezési szintekre. Az első szintre sorolt válaszok között szép számú félreértés található. Egy 14 éves fiú a novella értelmét a természet megvédésében látja. Egy másik 14 éves fiú az ősz hajú asszony alakját érti félre: „A vásárló asszony meg akarja mutatni, hogy ő pénzért bármit megkaphat és hogy magasabb rangú a fiatalasszonynál”. Egy 18 éves lány szerint az író azt akarta közölni, hogy „az ember a halál küszöbén minden örültségre képes”. Többen a háború motívumának tulajdonítottak túl nagy jelentőséget, s az értelmezésüket e gondolatra leszűkítve adták: „Szerintem ez a novella a második világháború időszakáról szól. A német megszállásról, a háború okozta nyomorú sorsú emberek életéről. Az író ezt a szakaszt próbálta – egy kicsit ködösen – az olvasó elé tárni”. (A korábbi kutatásban is hasonló félreértés-típusok jelentek meg.) Az első szintre sorolhatóak a mechanikus leírások is.

A második szintet elért értelmezések nem sokban különböznek az előzőektől. Ide tartoznak azok a történetleírások, amelyekben kiemelések, sűrítések jelzik, hogy az olvasó

1. ábra. A megértés életkor szerinti megoszlása (az egyes évfolyamokat 100 százaléknak véve)

2. ábra. A megértés nemek szerinti megoszlása (a nemek szerinti megoszlást 100 százaléknak véve)

valamit megsejtett, de ez csupán a leírás része marad. Egy 17 éves lány írta a következőket: „Bánnéhoz érkezik egy asszony, aki facsometét szeretne vásárolni. A háziasszony körbevezeti. A már idősödő nőnek nem a legszebb és a legnagyobb fák tetszenek, hanem egy tizenöt éves hárs. Ő abban a fában találta meg a szépséget. Utoljára még szeretett volna valamiről gondoskodni”.

A harmadik szintről egy 18 éves fiú kissé bizonytalanul kezdi, de végül jó értelmezést ad: „Nem igazán értettem sokat a műből, de talán a halál a fő motívum. A halál közeledtével az ember szeretne valamit hagyni, az idős hölgy pedig a fát hagyta.”

A negyedik szintről egy 14 éves fiú válaszáat idézem: „Az író a magányt akarta kifejezni. Az idős beteg nő, aki valószínűleg magányos, egy fát vett magának, hogy meg legyen az a tudata, hogy valami élő hozzá is tartozik”. (Ebben a válaszban benne van minden, amit az olvasó a szövegről gondol, teljesnek is lehetne mondani, de az osztályozási szisztéma szerint nincsenek a képek olyan mértékben kifejtve, hogy az 5. szintre kerülhetett volna.)

Egy 14 éves (!) lány írta a következőket az első kérdésre: „Azt akarta az író közölni, hogy bárhogy élünk/éltünk is, mindig kell valami maradandót alkotnunk. Akkor is, ha mi magunk már nem tudjuk minden cseppjét kiélni... Az asszony is, aki a fát vette, azt szerette volna, hogy ha már gyermeke nem lehet, maradjon valami élő utána, ami az övé, amire úgy gondolhat, mintha a gyermeke lenne.”

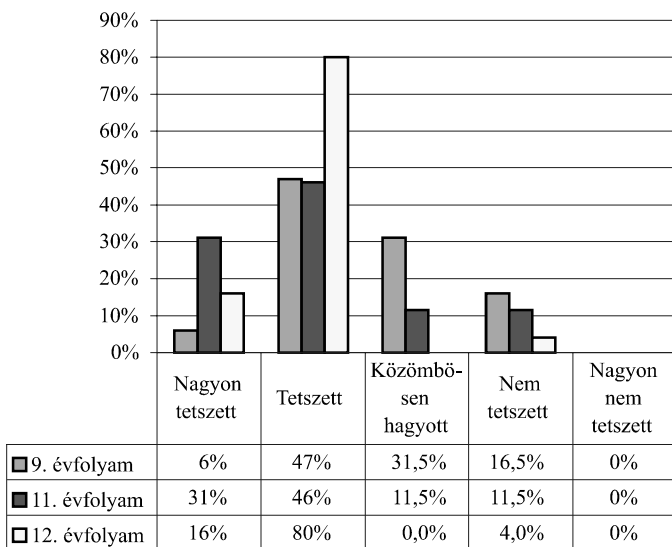
Összegyűjtöttem a válaszokban előforduló jelentéstulajdonítások gyakoriságát, ezt az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat. Jelentéstulajdonítások gyakorisága (a teljes mintát – 83 fő – 100%-nak véve.)

Emlék, valamit hagy maga után motívum	39%
Élet-halál párhuzam	26%
Elmúlás, halál	24%
Háború	19%
Továbbélés	17%
Magány	16%
Valahova tartozás	16%

Ezt ellenőrizendő vetették egybe Fogarassyék a kulcsszóteszt (lásd 4. kérdés) eredményeivel. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy mennyiben támasztja alá a kulcsszóteszt eredménye a 1. táblázatot. Az előfordulás gyakorisága szerint a következő sorrend alakult ki: 1. Halál, 2. Magány, 3. Életadás, 4. Élet, 5. „Életfa”, 6. Túlélés

Kétségem ott van a besorolás helyességét illetően, hogy míg az 1974-es kérdőívben ez volt az egyetlen kifejtős kérdés a novella értelmére vonatkozóan, s valóban minden ötlet ide volt várható, addig az én kérdőívemben még több kérdés vonatkozott arra, hogy mit értett meg a novellából az olvasó (Lásd a 12., 13., 14. kérdést). Az értékelés objektivitásának nehézségét jelentette, hogy csupán az első kérdést külön értékelve időnként gyengébb vagy jobb válaszok is előfordultak a teljes kérdőív tartalmához viszonyítva. Ebben az esetben szigorúan csak az első kérdésre adott válaszokat vettem figyelembe.

3. ábra. A tetszés mértéke évfolyamonként (az egyes évfolyamokat 100 százalékknak véve)

Tetszett-e a novella? (3/a kérdés)

A tetszés–nem tetszés értékelése érdekes eredményekre vezetett. Általános megfigyelés, hogy a 18 évesek gyakrabban és következetesebben indokolják meg a választásukat.

A legnagyobb tetszést kétségtelenül a tizenkettedik évfolyamon aratta a novella. A kilencedik és a tizenegyedik évfolyam nagy többségének szintén tetszett a novella, de közöttük jelentős a „közömbösen hagyott” választ adók aránya is. A tizenegyedik évfolyamon – a többi korosztályhoz viszonyítva – magas a „nagyon tetszett” választ adók száma, s ezzel szemben senki nem utasította el teljesen a novellát.

Az én tapasztalataim is arra engednek következtetni, hogy nincs összefüggés a tetszés mértéke és a megértés mélysége között. Aki teljesen félreértette a novellát, ugyanúgy megindokolta annak a gondolatnak a fontosságát s tetszéssel fogadta a novellát. Nem tetszést olykor éppen a legjobban értékből váltott ki, ők hátrították a témát, bevallották, hogy nyomasztó, s nem szeretik az ilyen gondolatokat hordozó műveket. A továbbiakban pár példát mutatok be a tanulói indoklásokból.

A „nem tetszett” választ egyrészt azzal indokolták, hogy nem jó a témája, szomorú a mű, másrészt a novella megformálása sem tetszett mindenkinek. A „közömbösen hagyott” választokat többen azzal indokolták, hogy nem eléggé izgalmas, „nem kötött le eléggé”. Akik nem értették meg a novellát, azok között is többen akadtak, akiket közömbösen hagyott a novella. A „tetszett” válasz volt a leggyakoribb, ennek indoklásában széles a paletta. A megformálással érveltek a „nem tetszet”-tel válaszolók, s akiknek tetszett, éppen a megformálás egyediségét vették észre. „Tetszett, mert a rövidege ellenére, gondolatok tárházát tartalmazza... Még a mű vége, lezáratlansága is gondolkodásra késztet” – fogalmazza meg találoán egy 18 éves fiú. Ugyancsak a megformálást dicsérik az alábbi észrevételek: a két asszony ábrázolása nagyon jó, elgondolkodtató, rejtett az üzenete a novellának, tetszik a stílus puritánsága.

Pusztán a tetszésből nem vonható le jelentős következtetés – főleg nem egyszeri olvasás után –, hiszen ezek általában spontán feltörő érzelmeket tartalmaznak, gyakran a novellával kapcsolatos első benyomásokat tükrözik.

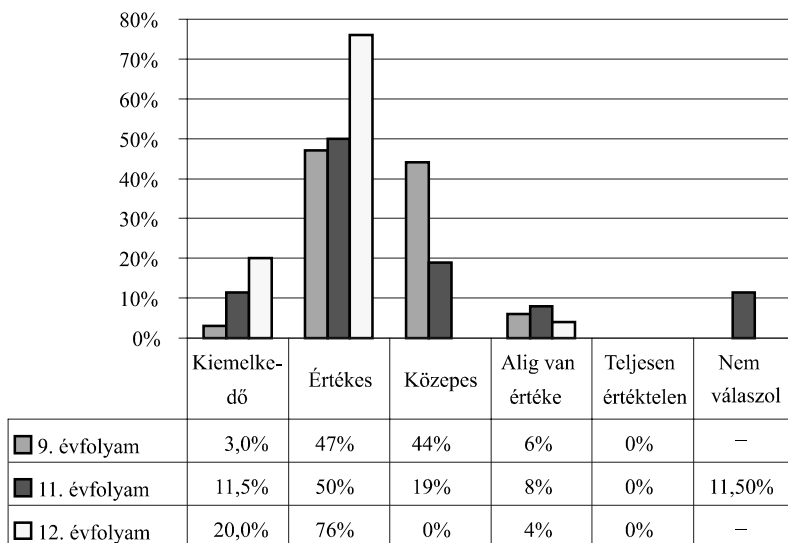
Az irodalmi érték 14–18 évesek szemszögéből (3/b kérdés)

Ennél a kérdésnél különösen szemléletes a korosztályok összehasonlítása. A tizenkettedik évfolyam előnye, hogy ismerik Örkény nevét, az egypercesek általában közkedveltek a diákok körében. Ők bátrabban vallhatják értékesnek a novellát, hiszen tudják, hogy Örkény az irodalmi kánon része. A tizenegyedik évfolyamon, ha nem is ismerik az Örkény-prózát közelebbről, a neve bizonyára ismerősen cseng. A kilencedik évfolyamon nagy valószínűséggel egyáltalán nem hallották a szerző nevét.

A 4. ábra eredményei is azt a feltevést támasztják alá, hogy a szerzői presztízsnak nagy befolyásoló szerepe lehet az irodalmi mű megítélésében. A 18 évesek közül szinte mindenki értékesnek vagy kiemelkedő értékűnek tartja a novellát. Az értékesnek vallók aránya itt lényegesen nagyobb a többi korosztályhoz képest. A 17 és 14 évesek körében az értékesnek tulajdonított válaszok aránya közt ugyan kicsi az eltérés, de a „közepes” irodalmi értéket tulajdonítók aránya magas a 14 évesek körében. Majdnem akkora százalékot ért el, mint az értékesnek tartók ugyanezen az évfolyamon.

Az indoklások itt is széles skálán mozognak. Értékesnek tartják, mert elgondolkodtat, mert értékes gondolatokat rejt, mert aminek mondanivalója van, az mindig értékes. Egy 17 éves lány – akit az 1. kérdésre adott válasza alapján a megértés 2. szintjére soroltam, mert szinte csak mechanikus leírást adott a novellára – a következő magyarázatot adja: „Azért gondolom kiemelkedő értékűnek, hiszen arra akar rávilágítani az író, hogy egy embernek nem szabad „nyomtalanul” eltűnnie a földről. Mindenkinek kellene valamit vagy valakit maga után hagynia”. Az erre a kérdésre adott válasz alapján magas szintűnek mondható a megértés. Ez is azt támasztja alá, hogy nem vonható le teljes értékű tanulság csak az első kérdésre adott válaszok alapján.

4. ábra. A novella irodalmi értéke az évfolyamok megoszlása szerint (az évfolyamokat egyenként 100 százaléknak véve)

Egy 14 éves lány a következőképpen magyarázta a novella közepes értékét: „Nem hiszem, hogy valamilyen hatalmas műről volna szó, hiszen még az íróját sem ismerem”. Egy „bizonyíték” értékű vallomás a szerzői presztízs hatásáról. Az olvasó e válasz szerint úgy gondolja, ha ő nem ismeri a szerzőt, nem lehet valami híres, s ha nem híres, ebből következik számára, hogy alkotása sem lehet olyan értékes, mint egy széles körben ismert íróé.

A novella lehetséges folytatásai (8. kérdés)

Általános megállapítás, hogy a lányok többször és bátrabban „belenyúlnak” a novellába, mint a fiúk, jobban szabadjára engedték a fantáziájukat. Nagy százalékuk teljesnek találta a novellát úgy, ahogyan van. Ez is a megértésre utal, hiszen befejezettnak érezték a szöveget, megértették annak üzenetét. Egy 14 éves fiú ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Szerintem ez egy olyan mű, amihez nem illik folytatás. Az olvasó maga dönti el, hogy mit képzeli el igazán befejezésnek.”

Akik elképzelték a novella folytatását, azok között akadt, aki feloldva a nyomasztó légkört, boldog befejezéssel írta át. A történet különböző folytatásaiban szintén a jelentéstudajdonítás különbözőségei fedezhetők fel. Többek elképzélése szerint Bánné tovább meséli megszülető gyermekének az ősz hajú asszony történetét. A fa sokáig fog élni a Bán család kertjében, tehát vannak, akik emlékezni fognak rá. Ez az elképzelés párhuzamba állítható az emlékkállítás, a valamit örökösen hagyás gondolattal, amit az első kérdésre olyan sokan írtak.

Többek elképzelésében éppen ennek az ellenkezője szerepelt, a fa sorsát kísérték figyelemmel, amely kiszáradt vagy kivágták időközben. Ez az elképzelés mögött a magány motívumát vélem felfedezni. Egy 18 éves lány úgy képzeli, hogy a fa betegeskedne sokáig, miután azonban a „gazdája meghalna, a fa újra élete teljében kezdene fejlődni, és ez mutatná a hölgy reinkarnációját”. Ebben a fában való továbbélés gondolata válik egyértelművé.

A félreértések ennél a kérdésnél csak megerősödni látszanak. Az a diák, aki például az érkező asszonyt egy magamutogató, a szegény Bánnét megalázó úrinőnek látta, a folytatásban az idegen asszony elszegényedését írta meg.

A novella asszonyalakjai (9. és 11. kérdés)

A 9. és a 11. kérdés válaszait összevontan elemzem, mert a válaszok alapján mindkét helyen a nőalakok jellemzésére került sor. Amikor azt kértem, hogy mutassák be a két asszonyt, arra voltam kíváncsi, hogy milyennek látják a két szereplőt. Az értelmezések különbözősége nyomán azt feltételeztem, hogy lesznek eltérő látásmódok a szereplők jellemét illetően. Mégis várokozáson felüli volt a jellemzések sokrétűsége. Megdöbbenő volt számomra a jelzők mennyisége. Bánnéra 26-, az ősz hajú asszonyra 29-féle jelzőt írtak összesen. Ezek a számok magukban, foglalják már a szinonim szavakat. A két nőt – bár ugyanarról a szövegről van szó – teljesen ellenkezőleg ítélték meg időnként, s itt is találkozhatunk szép számú félreértéssel. (Bár a mű szűkszavú, a jellemeiről érzékletes leírásokat ad a szerző. A félreértéseken azt értem, amely következtetések nem támaszthatók alá a szövegből.)

A leggyakoribb jelzők Bánnéra a következők voltak: fiatal, kedves, segítőkész, megértő, együttérző, bizonytalan, megilletődött, étellel teli. Ez alapján Bánné egy szimpatikus fiatalasszony képét mutatja. Gyakori észrevétel, hogy Bánnét azért tartják rokonszenvesnek, mert nem kérdezősködik a vásárlás értelméről, ha nem is érti, szó nélkül cselekszik.

Az idegen nő jelzői közt a leggyakoribbak: gazdag, elkeseredett, mogorva, magányos, megfáradt, ápolatlan, beteg. Ez alapján Bánné egy mogorva öregasszony képét mutatja. Ennek ellenére nem mondható, hogy sztereotipizálták volna a két szereplőt a szimpatikus és az unszimpatikus figurák köré. A 9. kérdés éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Az olvasók többsége az ősz hajú asszony iránt érez rokonszenvet. Egy 17 éves lány így vall az ősz hajú asszonyról: „Én az idegen hölgyet tartom főszereplőnek, nekem ő a legszimibb. Hogy miért? Mert bámulatosnak tartom, amit tesz.” Ez mind a fiúnknál, mind a lányoknál így alakult. Bár a rokonszenv jelenthet sajnálatot is. (Ennél a kérdésnél én éppen az ellenkezőjét vártam, azt gondoltam, Bánné lesz sokkal rokonszenvesebb, főleg a fiúk körében.)

Felsoroltam a leggyakrabban adott válaszokat, s ez alapján felrajzoltam a szereplők lehetséges képét. A következőkben az ettől eltérő észrevételeket mutatom be. Érdekes, hogy a kedves alakkal szemben többen észreveszik Bánné naivságát, tapasztalatlanságát, félénkségét. A félreértések itt is következetesen tetten érhetők a Bánné kapzsi, számító, érzéketlen jellemvonásokat tulajdonító válaszzaiban, akárcsak a vásárlót lenézőnek tartó válaszokban.

Miért választja a hársfát az asszony? (13. kérdés)

Nem a legszerencsésebb a kérdés, de azt gondoltam ezzel megtudhatom a gondolatok mögötti magyarázatokat, illetve segítem az értelmezéseket. De a válaszok alapján úgy tűnik, hogy aki az előző kérdésekre már leírta a gondolatát, a tényleges cselekvésre nem biztos, hogy tud vagy akar választ adni. Közülük sokan – a jó értelmezések után nem elvonatkoztatva a szövegtől – egészen gyakorlatias dolgokkal magyarázták annak okát, hogy miért nem vesz átültethető fát az ősz hajú asszony. A leggyakoribb válaszok szerint azért, mert úgysem tudná már sokáig gondozni, vagy mert nincs otthona, ahová vihetné.

A gyakorlatias válaszokat adók mellett szép számmal fordulnak elő olyanok is, akik úgymond leleplezik a kérdés banalitását, s hangsúlyozzák, nem az a lényeges, hogy nála legyen, hanem az fontos csak, hogy hozzá is tartozzon valami, s ehhez nem szükséges magával vinnie. „Ő szerintem nem a kertjébe akart fát vásárolni, hanem magának, amiről tudja, hogy az övé” – mondja egy lány. „Ez egy jelképes dolog volt, ő nem a gyümölcsért vásárolta a fát, hanem azért hogy birtokolja, az övé legyen.”

A félreértések szintén előbukkantak, vannak, akik szerint ezzel a cselekedetével az ismeretlen hölgy jót akart tenni egy rászoruló családdal a halála előtt, s ehhez csak ürügy volt a favásárlás. Más félreértés szerint ezzel is a lenézését akarta kifejezni, hogy bármilyen értelmetlen dologra pénzt adhat ki. Ezek a válaszok számomra azt a kétségemet osztották el, miszerint az egyre részletezőbb kérdések túlzottan segítik a megértést. De úgy

tűnik, hogy a félreértők következetesen ugyanúgy találnak minden kérdésre megfelelő indokot, mint az értők. Aki alapján értette, annak csak további gondolatokat hozott, aki nem értette, az vagy nem válaszolt, vagy az eredeti értelmezését megtartva válaszolt.

A két felmérés összehasonlítása

Az 1974-ben és a 2002-ben végzett felmérések összehasonlítási alapját a novella, a kérdések és a korosztály egyezése, illetve a felmérés módjának hasonlósága adja. (Igaz, 1974-ben kiterjesztették a vizsgálatot egyéb kontrollcsoportokra és novellákra is.)

A két felmérés összehasonlítása mégsem oldható meg pontosan, mert az 1974-ben készült vizsgálat anyagát nem a mai százalékszámításos módszer alapján dolgozták fel. Az összehasonlítás ezért csak a kulcsszótesszt eredményeire terjeszthető ki pontosan. A legtöbbjük által választott kulcsszavak az 1974-es és a 2002-es mérés alapján a következőképpen alakultak (csak a 17 éves populációt alapul véve):

1974.	2002.
1. magány	1. halál
2. életfa	2. életadás
3. halál	3. magány
4. háború	4. élet
5. egyszerű fiatalasszony	5. életfa
6. szimbólum	6. szimbólum
7. életadás	7. megsemmisülés
8. élet	8. túlélés
9. létbizonytalanság	9. család
10. öregség	10. létbizonytalanság

Az 17 éves populációkat összehasonlítva az derül ki, hogy a kulcsfontosságú szavak választása megmaradt az első helyeken. Fogarassyék (1981) ezt úgy fogalmazták meg, hogy ez az eredmény azt mutatja, az írói üzenet célba ért. A magány, az életfa, a halál motívuma mind a két felmérésben az első öt helyen szerepel. Míg 1974-ben a magány volt a leggyakrabban választott szó, addig 2002-ben a halál. Egyes szavak a 2002-es felmérésben teljesen eltűntek, vagy háttérbe szorultak az 1974-es kutatás eredményeihez képest. Ilyen például a háború, az egyszerű fiatalasszony, mely szavak korábban előkelő helyet kaptak. Ezzel szemben például az életadás, élet szavak a 2002-es felmérésben váltak lényegesen hangsúlyosabbá.

A feladat szövegét szeretném hangsúlyozni, mely úgy szólt, hogy azokat a szavakat húzzák alá, amelyek a legjobban tükrözik vissza a művet. A feladat kérdésére ezek szerint megállapítható, hogy 1974-ben a 17 éves minta a magány motívumát találta a leginkább kifejezőnek a novellára 2002-ben pedig a halál (és utána közvetlenül az életadás) motívumát tartották a 17 éves diákok a leghangsúlyosabbnak.

Az eredmény kapcsán megismétlem azt a felfogást, mely szerint a novellát az érti meg, akinek a hozzá illő sémái megvannak, mely sémák az élettapasztalatokon alapulnak. Ez a felfogás szerint levonható az a következtetés – csak a mintára nézve –, hogy Örkény novellája, a mai fiatalok halállal kapcsolatos sémáit inkább mozgósította, mint a magány-nyal kapcsolatos sémáikat. Illetve, ha a halál gyakoribb jelenség, hajlamosak inkább ezt a motívumot „kiolvasni” a novellából.

A hipotézisre kapott válaszok értékelése

Az előfeltevéseimben kíváncsi voltam arra, hogy az életkor mennyiben befolyásolja a szövegértést. A kérdőívek válaszai alapján úgy tűnik, hogy a középiskolai évek előrehaladtával nő a megértések s csökken a félreértések aránya. Tehát a minta alapján megállá-

pítható, hogy az életkor meghatározza a megértés mélységét. De hangsúlyozni szeretném, hogy ugyanolyan szintű megértések találhatóak a 14 évesek körében is, mint a 18 évesek között, csak jóval kisebb arányban, illetve félreértések is előfordulhatnak bármely korosztálynál.

Arra is kerestem a választ, hogy a „kanonikusnak” mondott értelmezésekhez képest milyen típusú válaszokat adnak a tanulók. A válaszok alapján egyértelműen elmondható, hogy a novella jelentéstartományának széles skáláját értették meg. Valamennyi általam felsorakoztatott meglátást megemlítették. A szakirodalmak által is hangsúlyozott „magány” és „a valamit hagyni magunk után” motívumok a jelen vizsgálatban is nagy hangsúlyt kaptak.

A két kutatás eredményeit szerettem volna eredetileg teljes egészében összehasonlítani, de be kellett látnom, hogy ennek pontossága nehezen kivitelezhető az eltérő feldolgozás miatt. Ezért tartottam célravezetőbbnek csupán a kulcsszóteszt eredményeit egybevetni. Megállapítottam, hogy a fő motívumok, mint a magány, a halál, az életfa, mind a két mérésben előkelő helyet értek el. Csupán a fontossági sorrendben történt változás. Új elemek lettek hangsúlyosabbak (túlélés, család), és egyes motívumok ugyanakkor hátrább szorultak (háború, fiatalasszony).

Az értes-nemértés tekintetében az állapítható meg, hogy alapvetően értették a novellát, de jelentős a félreértők vagy nem értők aránya is. Ez a tendencia különösen a 14 évesek körében jelentkezik. A félreértések alatt értem a szöveg történeti síkjának nem- vagy félreértéseit és a másodlagos jelentés nem- vagy félreértéseit is.

Sajnos a fiúk kis létszáma miatt nehéz következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy mennyiben térnek el a lányok értelmezéseitől. A 14 éves fiúk válaszainak kb. a fele volt értékelhető. Viszont akik részletesen válaszoltak, meglepően sokat értettek meg a novella üzenetéből. A 17 éves fiúknál is csupán a válaszok fele volt értékelhető, a többiek a legtöbb kérdésre elutasították a választ. A 18 éves fiúk válaszai külön csoportot képeztek, ugyanis hasonló volt az értes aránya náluk. Általában a fiúk tömörebben, rövidebben válaszoltak, de ez természetesen nem jelenti a mondanivaló kisebb értékét. Időnként pont azok a fiú olvasók, akik alig töltötték ki a kérdőívet, egy-egy „odavetett” mondattal jelezték számomra, hogy valamit megsejtettek, megéreztek, csak nem akarnak a kérdőív kitöltésére több időt fordítani, ezzel is kifejezve, hogy hátrítanak a témát. (Egy 17 éves fiú az 1. kérdésre a következő választ adta: „Az élet nagyon rövid, mulandó. Hagyjunk magunk után valami maradandót.”)

Ahány olvasó, annyi olvasat? – ezzel a kérdéssel kezdtem dolgozatomat. Számomra a kutatás eredményei ezt egyrészt bizonyították, másrészt a válaszok közt felfedezhető bizonyos struktúra (hiszen minden szöveg kijelöli az értelmezhetőségi tartományát). Az elkülönülés alapjaira nem tettem kísérletet. Összefüggés lehet a megértés foka és a szülő iskolai végzettsége, az otthoni könyvek száma és az olvasottság mértéke között.

Az sem biztos, hogy aki most nem értette meg a mondanivalót, az egy későbbi időpontban sem értené meg. A kutatók szerint az azonos témában jártas, élettapasztalatokkal rendelkező egyénnek van a legnagyobb esélye a megértésre.

Összefoglalás

Az értelmezéseket olvasva egyértelműen megállapítható, hogy a diákok értékeket fedeztek fel a műben. Az is kiderült, hogy személyesen is érintve érezték magukat. A kérdőívre adott elgondolkodtató válaszok azt támasztották alá, hogy már 14–18 évesen is képesek egy mű tartalmi és érzelmi mélységét felfedezni. Csak a megfelelő megengedő, kísérletező keretet kell biztosítani a számukra. Megtapasztalni a diákok őszinteségét, érzékenységét, fogékonyságát az újra-ismeretlenre, az olvasót, a leendő tanárt sokszor alázatra készítetik.

Megfigyelhettem, hogy az olvasót mennyire ragadja magával a mű, hogyan születik meg benne az alkotás üzenete. A diákok visszajelzése során igazolást nyert, hogy ugyanaz a szöveg milyen széles értelmezési tartományt tesz lehetővé. Igazolást nyert: ahány olvasó, annyi olvasat. A szakdolgozatban fölített kérdésemre – miszerint mi haszna az olvasásnak – pozitív visszajelzést kaptam a diákoktól. Nem szabad elfelejteni, hogy az irodalom nemcsak egy tantárgy, hanem művészet is, mely befolyásoló erővel bírhat, ha a tanulók figyelmét annak lappangó értékeire felhívjuk.

Az irodalom „hasznos” voltát empirikusan bizonyították a kutatások. A jelen kutatás, ha ezt nem is tudta bizonyítani, arra fényt derített, hogy az olvasókat (dolgozatomban a középiskolás olvasókat) képes aktivizálni – még ha mesterséges körülmények között is –, tehát a felmérés elérte célját.

Irodalom

- Bettelheim, B. (2000): *A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, Szombathely.
- Bodnár György (1966): Örkény István: Jeruzsálem hercegnője. *Kritika*, 4. 12. 53–54.
- Fogarassy Miklós – Kamarás István (1981): *Olvasó a labirintusban (Olvasásszociológiai kutatás középiskolások körében)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Galsai Pongrác (1967): Örkény István meglepetései (A Jeruzsálem hercegnője című kötetéről). *Kortárs*, 11. 7. 1163–1165.
- Gereben Ferenc – Katsányi Sándor – Nagy Attila (1985): *Olvasásismeret (Olvasásszociológia, olvasáslélektan, olvasáspedagógia)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Halász László (1996): *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Halász László (2000): *Az értelmezés változatai*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Józsa Péter – Jacques Leenhardt (1981): *Két főváros – két regény – két értékvilág. Olvasásszociológiai kísérlet*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pál József – Újvári Edit (2001, szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Reményi József – Tarján Tamás (1996, szerk.): *Örkény István: Egyperces novellák*. Ikon Kiadó, Matura Klaszszikusok.
- Rohály János (2002): Szöveg, olvasásmód, kultúrtörténet. *Iskolakultúra*, 12. 1. 113–118.